

QADIMGI XORAZM HUDUDIDAGI MUDOFAA INSHOOTI: AYOZQAL'A MISOLIDA

Nurmuxammedov Mirvoxid Xamidulla o'g'li

Namangan davlat universiteti talabasi

E-mail: nurmuhammadovmirvohidjon@gmail.com

Tel:+998 (94) 392 42 62

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18899913>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ayoz qal'a yodgorligining tarixiy shakllanishi, me'moriy tuzilishi va mudofaa tizimi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Qadimgi Xorazm vohasida joylashgan mazkur qal'a o'z davrida harbiy-strategik va ma'muriy markaz vazifasini bajargan. Maqolada qal'aning qurilish uslubi va arxeologik topilmalari hamda qadimgi davlatchilik tizimidagi o'rni yoritiladi.

Abstract: This article scientifically analyzes the historical formation, architectural structure, and defense system of the Ayaz Kala monument. Located in the ancient Khorezm oasis, this fortress served as a military-strategic and administrative center in its time. The article highlights the construction style of the fortress, archaeological findings, and its role in the ancient statehood system.

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения анализируются историческое формирование, архитектурная структура и оборонительная система памятника Аяз-кала. Эта крепость, расположенная в древнем Хорезмском оазисе, в своё время выполняла функции военно-стратегического и административного центра. В статье освещаются строительный стиль крепости, археологические находки и её роль в системе древней государственности.

Kalit so'zlar: Amudaryo, Buyuk Ipak yo'li, Sulton-Uvays, Ayoz, Kushon, Afrig'iylar, Qizilqum, sak, fors, arxeologik.

Keywords: Amu Darya, Great Silk Road, Sultan Uvays, Ayaz, Kushan, Afrighids, Kyzylkum, Saka, Persian, archaeological.

Ключевые слова: Амударья, Великий шёлковый путь, Султан-Увайс, Аяз, Кушаны, Афригиды, Кызылкуп, саки, персидский, археологический.

O'zbekiston hududi qadimdan insoniyat tamaddunining muhim markazlaridan biri bo'lib kelgan. Bu zaminda qadimgi davlatlar shakllangan, yuksak shahar madaniyati rivojlangan, me'morchilik va mudofaa san'ati taraqqiy etgan. Ayniqsa, Amudaryo quyi oqimida joylashgan qadimgi Xorazm vohasi o'zining boy tarixiy merosi, mustahkam qal'alari va mukammal sug'orish tizimlari bilan ajralib turadi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida ushbu hududda yuzlab qadimiy yodgorliklar aniqlangan bo'lib, ular orasida qal'alar alohida o'rin egallaydi. Qadimgi davrlarda qal'alar nafaqat harbiy himoya vositasi, balki siyosiy

hokimiyat timsoli, ma'muriy boshqaruv markazi hamda iqtisodiy hayot tayanchi bo'lib xizmat qilgan. Xorazm vohasida bunyod etilgan qal'alar tizimi o'sha davr davlatchilik an'analari, harbiy strategiya va me'moriy tafakkur darajasini aks ettiradi. Ushbu yodgorliklar orqali biz ajdodlarimizning tashqi xavflarga qarshi qanday choralar ko'rganini, jamiyatni qanday tashkil etganini va hududiy yaxlitlikni qanday saqlaganini anglashimiz mumkin.

Ana shunday nodir va betakror yodgorliklardan biri — Ayoq qal'a hisoblanadi. Mazkur qal'a Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a tumanida, cho'l hududidagi baland tabiiy tepalik ustiga barpo etilgan. Ayoq qal'a bir necha inshoot majmuasidan iborat bo'lib, uning tuzilishi harbiy-mudofaa maqsadlariga to'liq mos ravishda loyihalashtirilgan. Qal'aning balandlikda joylashgani atrofni keng kuzatish imkonini bergan, qalin devorlari esa dushman hujumiga bardosh bera oladigan darajada mustahkam qurilgan. Ichki tuzilishidagi murakkab yo'laklar, minoralar va mudofaa devorlari qadimgi me'morlarning yuqori darajadagi tajribasi va harbiy bilimiga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Mazkur yodgorlikni o'rganish nafaqat arxeologik jihatdan, balki tarixiy-geografik, harbiy va madaniy nuqtai nazardan ham muhimdir. Chunki Ayoq qal'a orqali qadimgi Xorazm jamiyatining ijtimoiy tuzilishi, boshqaruv tizimi, iqtisodiy hayoti hamda tashqi siyosiy vaziyati haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Qal'aning joylashuvi Buyuk Ipak yo'liga yaqin hududda bo'lgani sababli u savdo yo'llarini nazorat qilishda ham muhim rol o'ynagan bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Bugungi kunda Ayoq qal'a O'zbekistonning muhim tarixiy-madaniy meros obyektlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U nafaqat ilmiy tadqiqotlar obyekti, balki turizm salohiyati yuqori bo'lgan maskan hamdir. Yodgorlikning saqlanib qolgan qismi qadimgi me'morchilik an'alarini o'rganish, yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash hamda tarixiy xotirani mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — Ayoq qal'aning vujudga kelish tarixi, me'moriy xususiyatlari, mudofaa tizimi va tarixiy ahamiyatini keng yoritishdan iborat. Shuningdek, qal'aning qadimgi Xorazm davlatchiligi tizimidagi o'rni, uning arxeologik tadqiqotlari va bugungi kundagi madaniy qiymati tahlil qilinadi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy manbalar, arxeologik ma'lumotlar va zamonaviy ilmiy adabiyotlardan foydalaniladi. Mavzuni yoritishda tarixiylik, tizimlilik va tahliliy yondashuv tamoyillariga amal qilinadi. Shu tariqa, Ayoq qal'a nafaqat qadimiy mudofaa inshooti, balki xalqimizning boy o'tmishi, davlatchilik an'analari va me'moriy merosining yorqin timsoli sifatida ilmiy o'rganishga munosib yodgorlikdir.

Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Xorazm qal'alari bir-biri bilan bog'langan tizimni hosil qilgan. Ayozqal'a I, II va III kabi turli davrlarga oid qal'alar esa vohaning mudofaa strategiyasidagi o'zgarishlarni aks ettiradi[1]. Qal'alarning devorlar qalinligi, xandaq va minoralar joylashuvi, shuningdek, ichki arxitektura elementlari o'sha davr sivilizatsiyasining harbiy va me'moriy bilimni yoritadi. Shu bilan birga, bu inshootlar orqali Xorazm hududining siyosiy va iqtisodiy hayoti, shuningdek, xalqlarning o'zaro aloqalari haqida ham qimmatli ma'lumotlar olinadi.

Qizilqum cho'lida, Sulton-Uvays tog' tizmasining sharqiy tizmalaridagi rang-barang qoyalar orasida qadimgi Xorazmning eng yirik qal'alaridan biri — Qoraqalpog'iston hududidagi Ayoz-Qal'a xarobalari saqlanib qolgan. Qal'a nomi xalq afsonalarida Ayoz ismli afsonaviy qahramon bilan bog'lanadi. Ayoz O'rta Osiyo turkiy folklorida mashhur qahramon bo'lib, afsonalarda uning mardligi va jasorati ta'kidlanadi. Afsonaga ko'ra, u qal'ada yashovchi qadimgi qahramonlar yoki malika bilan bog'liq voqealarda ishtirok etgan[2].

Arxeologlarning ta'kidlashicha, Ayoz-Qal'a milodiy II asrga, ya'ni Kushon imperiyasining gullab-yashnagan davriga tegishli. Qal'a sharqdan g'arbga zanjir shaklida cho'zilgan bo'lib, cho'l chetidagi vohani himoya qilish uchun qurilgan chegaralar tizimining bir qismi edi. Barcha qal'alar bir-biridan ko'rinadigan masofada joylashgan bo'lib, ehtimol, yaqinlashayotgan dushman signallarini uzatishni osonlashtirgan. Ayoz-Qal'a majmuasi qadimgi Xorazmning boshqa

qal'alaridan farqli jihatga ega: unda mustahkamlanmagan qishloq aholi punktlari mavjud bo'lib, har biri katta hovliga ega bo'lgan va past g'ishtli devor bilan o'ralgan. Shu hududlarda, ehtimol, bog'lar va mevali bog'lar bilan o'ralgan turar-joy binolari mavjud bo'lgan. Hovli devorlaridan birida 15 xonali nisbatan kichik alohida uy joylashgan bo'lib, bu o'sha davrda yakka tartibdagi

xonadonni qabila jamoasidan ajratish jarayoni allaqachon boshlanganidan dalolat beradi. Ehtimol, bu boy amaldor yoki garnizon qo'mondonining uyi bo'lgan.

Ayoz-Qal'a miloddan avvalgi IV asrdan milodiy VII asrgacha qurilgan uchta qal'adan iborat. Ushbu qal'alar Qizilqum cho'lining chekkasida joylashgan bir qator mudofaa inshootlarining bir qismi bo'lib, ko'chmanchilar va Sirdaryo deltasidagi saklar bosqinlaridan himoya qilgan[3]. Ayoz-Qal'a 1 miloddan avvalgi IV asr oxiri yoki III asr boshlariga tegishli bo'lib, o'sha davrda Xorazm Forsdan

mustaqil edi. Bu qal'a qishloq xo'jaligi aholi punktlarini ko'chmanchilar hujumlaridan himoya qiluvchi mudofaa tizimining bir qismi bo'lgan. Qal'a taxminan 100 m balandlikdagi tepalikning tepasida joylashgan bo'lib, atrofdagi tekisliklarning keng ko'rinishini taqdim etadi. Rejada to'rtburchak shaklida bo'lib, yon tomonlari 182 va 152 metr uzunlikda bo'lgan.

Ayoz-Qal'a 2 milodiy VI-VIII asrlarga tegishli feodal qal'a bo'lib, Afrig'iylar davrida qurilgan. U Ayoz-Qal'a 1 ning janubi-g'arbida, taxminan 40 m balandlikdagi konussimon tepalikning tepasida joylashgan. Qal'a janubi-g'arbiy kirish qismi va oval shakldagi asosiy binodan iborat.

Majmudagi o'nlab mustahkamlanmagan fermer xo'jaliklari orasida uchta qal'a-bino o'z kattaligi bilan ajralib turadi. Bu Ayoz-Qal'a 3 bo'lib, ulkan hovli, minoralar, mustahkam devorlar va darvoza yonidagi labirint bilan o'ralgan. Uning shimoli-sharqiy va shimoli-g'arbiy burchaklari yaqinida yo'laklar bilan bog'langan 40 xonali uylar mavjud.

Ayoz-Qal'a 2 xarobalari qoya ustida joylashgan bo'lib, ular ham Kushon davriga tegishli, ammo V-VII asrlarda Afrig'iylar tomonidan qayta tiklangan. Aholi punktiga tutashgan jarlikda yarim doira shaklidagi minoralar, darvoza yonidagi labirint, qoyaning markazida o'ymali quduqqa ega Ayoz-Qal'a 1 joylashgan. Bu yerda aholining asosiy boyligi bo'lgan chorva mollari saqlangan. Shuningdek, Ayoz-Qal'a 1 ning shimoli-sharqida qo'riqchi minorasi qoldiqlari mavjud[4]. Shunday qilib, Ayoz-Qal'a na shahar, na doimiy aholi punkti bo'lib, milodiy II asrdan boshlab Kushon imperiyasining chegara harbiy bo'linmalari joylashgan mudofaa qal'asi sifatida faoliyat yuritgan. Ayoz-Qal'a xarobalari ming yillar davomida qumlar bilan qoplanib yashiringan bo'lsa-da, bugungi kunda arxeologik qazishmalar tufayli uning qadimiy tarixi, mudofaa tizimi va strategik ahamiyati haqida keng ma'lumotga ega bo'ldik.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinib turibdiki, Ayoz qal'a qadimgi Xorazm vohasining eng muhim tarixiy-madaniy yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Ushbu qal'a nafaqat harbiy mudofaa inshooti, balki o'z davrining siyosiy, ma'muriy va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan markaz sifatida ham ahamiyat kasb etgan.

Qal'aning tabiiy balandlikda joylashgani, mustahkam devorlari, murakkab ichki tuzilishi va strategik joylashuvi qadimgi Xorazm me'morchiligi va harbiy san'ati yuqori darajada rivojlanganini ko'rsatadi. Bu esa ajdodlarimizning nafaqat qurilish sohasida, balki hududni himoya qilish va boshqaruv tizimini tashkil etishda ham chuqur tajribaga ega bo'lganini tasdiqlaydi. Ayoz qal'a arxeologik jihatdan ham muhim manba bo'lib, u orqali qadimgi jamiyatning turmush tarzi, ijtimoiy tuzilishi, xo'jalik faoliyati va davlatchilik an'analari haqida ilmiy xulosalar

chiqarish mumkin. Yodgorlik qadimgi Xorazm tarixini o'rganishda bebaho daliliy asos vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda Ayoq qal'a milliy merosimizning ajralmas qismi sifatida e'tirof etilib, tarixiy xotirani saqlash va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uni asrab-avaylash, ilmiy asosda o'rganish va kelajak avlodlarga yetkazish har birimizning ma'naviy burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

- 1.<https://meros.uz/en/object/ayoz-qala-shahar-%D1%85arobalari>
- 2.<https://www.advantour.com/uzbekistan/karakalpakstan/ayaz-kala.htm>
- 3.<https://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/monuments/ayaz-kala/>
- 4.<https://thebrainchamber.com/ayaz-kala>

